

Spinoza'daki Olumsuzluk Üzerine Kısa Bir Deneme

Yücel DURSUN*

Özet

Spinoza'nın olumsuzluk anlayışı ünlüdür. O, felsefesini olumsuzlama üzerine değil de olumlamaya dayandırır. Bunun birkaç nedeni vardır: Tözün sonsuz olması ve dolayısıyla hiç boşluk içermemesi, bütün tözün bir olması ve olumsuzlamanın yalnızca soyutlama düzeyinde kalması vb. nedenler sayılabilir. Fakat bizi burada ilgilendiren, onun olumlama düşüncesinin tözün ontolojisi ile sıkıdan sıkıya bağlı olmasıdır. Spinoza, olumlamayı tözün ontolojisinin onaylanması şeklinde düşünür. Başka bir şekilde ele alındığında da onun ontolojisinin ifadesi olarak. Fakat bu tür bir anlayış, onaylama ve onaylanan ya da ifade ve ifade edileninin örtüşmemesi bakımından tözü ikilemeye sokabilir. İşte bu makalede bu düşünce konu edinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Olumlama, Ontoloji, Olumsuzlama, İfade

A Short Essay for the Concept of Affirmation in Spinoza

Abstract

Spinoza's concept of affirmation is famous. His philosophy bases on the affirmation not the negation. There are several reasons for that: Being infinity of substance and does not involve the void, being One and the negation only in abstract level. However, what concern us at this point is that his thoughts about the affirmation are strongly connected to ontology of the substance. Spinoza thinks that the affirmation is the confirmation of the substance. In other words, it is the expression of the substance. But that kind of conception can be cause of a problem such as not being single substance. Here is the subject of this article.

Keywords: Affirmation, Ontology, Negation, Expression

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, DTCF, Felsefe Bölümü.

Felsefe tarihinde Bir'den bahsedildiğinde ve Spinoza söz konusu olduğunda iyi bilinir ki Spinoza'da Bir, ete kemiğe bürünmüş, bütünüyle varoluş temelinde tanımlanan, hiçbir boşluk içermeyen sonsuz bir varlıktır. Varlıkla dolu olan bu şey, ne salt formel bir şeydir ne de Platon'da olduğu gibi Varlık'tan ayrı bir Bir'lik söz konusudur. Yine iyi bilinir ki Spinoza'nın sistemindeki incelik, bu sonsuz Varlık'ın yalnız ve yalnız Bir olması ve başka bir şeyi, yani çokluğu kabul etmemesidir. Burada can alıcı bir soru kendiliğinden hemen belirir: Bir şey nasıl olur da “çok” olmamasına rağmen “sonsuz” ve Bir olur? Bu sorunun yanıtının Spinoza'nın iki kavramının anlaşılmasında gizli olduğunu düşünüyorum: Varoluş ve olumlama. Dolayısıyla burada önce Spinoza'da varoluş ile olumlama arasındaki ilişkiyi inceleyeceğim, sonra da, bu ilişkiye “çok”, “sonsuz” ve “bir” kavramları açısından yeniden bakmaya çalışacağım. Sonuç olarak amacım, Spinoza'nın Bir'inin ne kadar Bir olduğu anlamak olacaktır.

Öncelikle Spinoza'dan bir alıntıyla başlamak istiyorum. Spinoza, *Etika*'nın I. Kitabının 8. Önermesinin 1. Notunda, “Sonlu olmak aslında, belli bir doğanın (naturae) varoluşunun (existentiae) kısmen olumsuzlaması ve sonsuz olmak mutlak olumlama (affirmatio) olduğundan ... her töz sonsuz olmalıdır” der. Önermede geçen “doğa” sözcüğü, aynı kitabın 5. Önermesinde öznitelik (attributum) sözcüğüyle aynı anlamda kullanıldığı için, önerme yeniden okunduğunda, sonluluğun belli bir özniteliğin varoluşunun kısmen olumsuzlaması, sonsuzluğun ise onun mutlak olumlama olduğunu öğreniyoruz. Öznitelik ve töz arasındaki ilişki ise, I. Kitabın IV. Tanımında, “öznitelik ile aklın (intellectus) tözde onun özünü oluşturuyor olarak algıladığı şeyi anlıyorum” şeklinde verilir. Bu defa da “öz (essentia) nedir?” diye özü sorguladığımızda şu çok önemli iki tanımla karşılaşırız: İlki, “Bir şeyin özüne ait olarak öyle bir şey vardır ki o verildiğinde, şey de zorunlu olarak verilir ve kaldırıldığında şey de zorunlu olarak kalkar, diğer deyişle, onsuş şey ya da şeysiz o ne olabilir ne de kavranabilir.” (*Etika*II, TII) tanımıdır ki buradan özün bir şeyin varlığını ayakta tutan şey olduğunu anlarız. İkincisi ise, *Etika*'nın ilk tanımı olup, “kendinin nedeni ile özü varoluş içereni ya da varolmadıkça doğası kavranamayanı anlıyorum.” biçimindedir ve burada da öz ile varoluşun bir olduğunu anlarız. Kısacası bütünde bu tanımları alt alta koyup bir çıkarım yaparsak, tözün öz olduğu veya aynı şey demeye gelen varoluş olduğu, bir başka açıdan bakıldığında bu varoluşu oluşturanın öznitelik olduğunu çıkarırız. O halde en baştaki önermedeki “sonsuz”, bir varoluş olumlama ama tözün özünün öznitelikler tarafından kurulmasından dolayı da bir bakıma özniteliklerin olumlamaıdır. Mutlak bir olumlama olduğu için de her yönden ve bütüncül bir olumlamaıdır. Yani yekparelik bir “bir”lik vardır bu olumlamaıdır.

Böylece, tözün sonsuzluğunun ve varoluşunun sonsuz öznitelik içermesinin kendini-olumlama ile gerçekleştirdiğini görüyoruz. Peki sonsuzu yekpareleyen bu olumlama acaba varoluş ile özdeş midir yani aynı mıdır? Olumlamanın ontolojik

statüsü ile varoluşun ontolojik statüsü bir ve aynı mıdır? Yani şöyle diyebilir miyiz: “Sonsuz varoluş ya da sonsuz öznitelik aslında sonsuz olumsuzlamadır, kendinin nedeni denen şey, sonsuz bir kendini olumsuzlamadır. Başka da bir şey değil...” Bu sorunun yanıtı için tekrar Spinoza'ya dönelim ve önce varoluş kavramına bakalım.

Spinoza, Lewis Meyer'e yazdığı 29 (12) numarayla tasnif edilen mektupta şöyle der: “Tözle ilgili olarak şu noktalar not edilmelidir: İlkın, varoluş kendi özüne aittir. Diğer deyişle, yalnızca kendi özü ve tanımından kendi varoluşu çıkar.” Ve *Etika*'da, “Bir şeye özü açısından ya da nedeni açısından zorunlu denir. Çünkü bir şeyin varoluşu ya zorunlu olarak şeyin kendisinin özünden ve tanımından ya da verili bir etken nedenden doğar” (*Etika*I, Ö33, N1). Dolayısıyla Spinoza'ya göre varoluşun öz ve tanımdan çıktığını söyleyebiliriz. Öze ilişkin bir fikir edinmiştik ama tanım biraz daha açmakta fayda var: “Bir tanım, eğer mükemmel olarak söylenecekse, bir şeyin en içteki özünü açıklamalıdır” (Spinoza 1955: 35) Bu şey eğer yaratılmamışsa, 1. Bütün sebep fikirlerini dışlamalı, yani, kendisi dışında herhangi bir şeyin açıklamasına ihtiyaç duymamalıdır. 2. Şeyin tanım verildiğinde şeyin varolup olmadığına yönelik kuşku kalmamalıdır. (Spinoza 1955:35). Yalnız kendi tanımından varoluş çıkarılabilmelidir. (*Etika*I, Ö8, N2) Yine bir şeyin doğru tanım, “tanımlanmış şeyin doğası ötesinde başka hiçbir şeyi ne ifade etmeli ne de içermelidir” (*Etika*I, Ö8, N2)

Şu halde bu alıntılar ışığında şunları diyebiliriz: Varoluş tanımdan ve özden çıkarsanan bir şeydir. Özellikle töz söz konusu olduğunda bu zorunlu bir çıkarsamadır. Peki tözün tanım nedir? O da kendinde olan ve kendisiyle kavranabilen başka bir şeye ihtiyaç duymayandır. Yani “kendinin nedeni”ne bir göndermeyle dolaylı olarak töz, özü gereği varoluşa sabitlenir. Adeta bir dogma gibi... Her şey bir tanımdan çıkmıştır ve tözün tanımından da varoluşu çıkmıştır ama tanım bir inanç gibi varoluşu kabul etmiştir. Varoluş aslında mantıksal olarak pek de öyle çıkarsanmamıştır. Çıkarsama yalnızca tanımın içeriğinden olmuştur. Tanım, “eğer bir mantık arıyorsanız kendinin nedeni denen şeyi varoluşsuz düşünemezsiniz” der bir anlamda. Fakat tözün özünde yer alan bu varoluş *Etika*'da kendisi “bir” olmasına rağmen olumsuzlamasından dolayı sonsuz bir “bir”dir de. Çünkü sözü edilen sonsuz, şeyin belirlenimliliğinden yola çıkan ve olumsuzlama içeren bir sonsuz değil aksine tözün ebediliğini anlatan sonsuzdur. Bu şu demeye gelir: *Bir varoluş vardır -ki yalnızca o vardır- ve o ebediyen varolan bir sonsuzluktur.* Tanım, başka her şeyi dışlayarak yalnızca “kendinin nedeni olan bir şeyin zorunlu olarak varoluş içermesi” varsayımından yola çıkarak, tanımlanan şeyin en iç özündekini yani varoluşu su yüzüne çıkarmıştır.

Gelgelelim varoluşun yanı sıra olumsuzlama da varoluşla birlikte belirlemiştir. Spinoza, “Bir şeyi zorunlu olarak kavradığımız sürece, biz bu bakımdan onun varoluşunu olumluyoruz. Diğer yandan zorunlu olarak onu kavramadığımız sürece bir şeyin varoluşunu reddediyoruz” der. (*Etika*IV, Ö11, İspat) Töz, “kendinde olup

kendisiyle kavranabilen”, dolayısıyla kendinin nedeni olması bakımından zorunlu olarak kavranabilen bir şey midir? Evet. O halde onun varoluşunu oluamlamamız gerekir. Daha doğrusu bu varoluş kendisini olumlar çünkü “herhangi bir şeyin tanımı o şeyin özünü olumsuz kılmaz ama olumlar. Diğer deyişle, şeyin özünü belirtir (ponit) fakat onu yok etmez (tollit).” (*Etika*III, Ö4, İspat) Tözün özü varoluş olduğuna göre, tanım gereği, özün belirtimi olarak olumlama sahneye çıkar. Bu tıpkı şuna benzer: Bir üçgenin iç açılarının iki dik açığa eşit olduğuna dair bir olumlama “bir üçgen ideasının kavrayışını içerir. Yani bir üçgen ideası olmaksızın o kavranamaz. A kavramının B kavramını içerdiğini (involvit) söylemek, A'nın B olmaksızın kavranamayacağını söylemektir. Dahası bu olumlama bir üçgen ideası olmaksızın yapılamaz. Dolayısıyla bu olumlama bir üçgen ideası olmaksızın ne kavranabilir ne de olabilir” (*Etika*II, Ö49, İspat). Yani olumlama varoluşun olduğu yerdedir ve varoluşa dayanmaktadır.

O halde önceki sorumuzu daha açık kılalım: Olumlama mademki tözün özünün, kısacası varoluşunun belirtimi, ortaya konmasıdır. Öyleyse varoluş ile olumlama çakışan bir ve aynı şey midir? Ve eğer öyleyse, nasıl oluyor da bir şeyin belirtimi belirttiği şeyle bir ve aynı olabiliyor? Yok, eğer farklılarsa, hangisi önce gelmektedir?

Şu ana kadar ki incelememiz ışığında oluamlamanın varoluşun varoluş olarak ifadesi olduğunu öğreniyoruz. İfade, ifade ettiği ile aynı ontolojik statüye sahipse şu sonuçlar ortaya çıkar: İlk, üçgen örneğinde olduğu gibi A kavramı B kavramını içerir B olmaksızın A ne olabilir ne de kavranabilir demekle kalamayız ve aynı zamanda A olmaksızın da B olmaz ve kavranamaz demeliyiz. Çünkü onlar, bir ve aynı şeyler ve dolayısıyla ayırt edilemezler. Bu ise bizi üçgen ideasını üçgenin tek tek özelliklerine, belirtimlerine eşitlemeye götürür. Bu durumda üçgen ideası özelliklerinden başka bir şey değilse, bir üçgen ideasını bir üçgen ideası olarak tanımamamıza destek veren şey nedir? Eğer böyle bir şey yoksa yani özelliklerin altında yatan bir idea yoksa nasıl oluyor da bu özellikleri bir üçgenin özellikleri olarak atfedebiliyoruz? Üçgenin özellikleri ile ortaya konan “bölümleme” nasıl oluyor da mümkün oluyor, eğer o özellikler tek bir ideanın özellikleri değilse?

Diğer yandan eşitlemeyi üçgen ideası lehine de yapabiliriz. Yani özelliklerin kendilerinin üçgen ideasının kendisi olması dışında bir şey değildir denilebilir. O zaman da özelliklerle ortaya konan bölümleme hepten yok olacak özelliklerin kendine özgü özerklikleri kalmayacaktır. Yalnızca özelliksiz bir idea kalacaktır. Kısacası, ne üçgen ideası ne de onun özellikleri lehine bu eşitlemeyi yapamamaktayız. İkisini birlikte aldığımızda ise bir birlik değil ikilik doğmaktadır. Diğer deyişle, üçgen ideası ile özelliklerinin farklı olduğunu söylersek özellikler ve üçgen ideası ya da belirtim ile belirtilen birbirinden bir farkla, bir ara ile ayrılmış iki ayrık şey olur. Bu ise, olumlama ile varoluşun ayrı iki şey olduğu anlamına gelir.

Şimdi bu durumu inceleyelim: Olumlama ve varoluşun farklı oldukları

durumu... Eğer farklı olan ikisinin de ontolojik statüsü aynı ise açıktır ki *Etika*'nın I. Kitabının 5. Önermesi gereğince bu durum, iki tözün olmasına yol açacağı için saçma olarak kabul edilip bir yana bırakılır. O halde ya tözün varoluşu varoluş değildir bir varlığı yoktur -ki bu da saçma olarak bir yana bırakılmalıdır- ya da olumlama var olan bir şey değildir.

Olumlamanın var olmaması ne anlama gelmektedir? Olumlama, onaylama, ortaya koyma, belirtme gibi içerikler taşıdığına göre, örneğin tanım-olumlama-varoluş açısından bunu nasıl değerlendirmeliyiz? Spinoza, Christian Huygens'e yazdığı mektupta (41 (36) nolu mektup), "herhangi bir şeyin tanımının varoluşu içerdiği ve aynı şey demeye gelen o varoluşu olumladığını" (Spinoza 1955: 356) yazar. Eğer olumlama varolan bir şey değilse, o halde yapılan töz tanımı da olumlayıcı bir tanım değildir. Çünkü olumlamanın, onayın kendisi esasen yoktur. Eğer tanım olumlayıcı değilse, yani onaylamanın kendisi yok ise, tözün varoluşunu tanım gereği zorunlu olarak *söyleyemeyiz* ya da ortaya koyamayız. Buna göre, ya bu seçenek de bir yana bırakılmalıdır ya da olumlama ve varoluş ilişkisine başka bir açıdan bakmalıyız.

Bu yazının başından beri belirttiğimiz olumlama ve varoluş arasındaki ilişkiyi incelerken olumlamayı yalnızca zihnin yaptığı bir şey olarak değil aynı zamanda varlığın kendisinden gelen kendini-olumlama diyebileceğimiz ontolojik bir tabanda ele almaya çalıştık. Ama şimdi görüyoruz ki olumlamayı bu ontolojik tabanda ele aldığımızda ister istemez ya çelişkilere düşüyoruz ya da bir ikiliğe giriş yapıyoruz. İkilik ise, özellikle olumlama ve varoluş arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Eğer olumlama yalnızca zihne ait bir şey olsaydı belki sorun bu kadar büyük olmayacaktı. Ama sonsuzun tanımında da gördüğümüz gibi tözün varoluşu tanım gereği kendini olumlayan bir şey. Zira bunun en önemli yansımalarından biri de Spinoza'nın bir şeyin varlığını sürdürme çabası olarak adlandırabilecek *conatus* kavramı üzerinde olmuştur. Kavramın dayandığı önermelerden biri olan *Etika*'nın III. Kitabının 4. Önermesinde, "hiçbir şey dışsal bir neden olmaksızın yok edilemez" şeklindedir. Ve ispatında herhangi bir şeyin tanım gereği özünün olumlandığı söylenir.

Eğer olumlama varoluşla bu kadar sıkı sıkıya yapışık ama gene de ondan ayrıysa, o zaman olumlamayı, onaylamayı, varoluşun bir tekrarı olarak görebilir miyiz? Bu tekrar zorunlu olarak varoluştan kaçan bir tekrar mıdır? Sonsuz tözün birliğini ikileyen hatta çoklayan bir tekrar mı?

Şu kadarı kesin ki Hegel'in *Felsefe Tarihi Derslerinde* belirttiği gibi Spinoza'nın tözü belirlenimsiz olduğu sürece olumsuzlamalara sahip olamayacak ya da o olumsuzlamaların kökeni olmayacak ve *acosmic* olarak kalacaktır. Fakat bence varoluşa sahip olduğu sürece de varoluşunun olumlanışından dolayı Bir'liğini tutmakta zorlanacaktır.

Kaynakça

- Spinoza, *Etika*. Hilmi Ziya Ülken (Çev.). Ülken Yayınları. İstanbul. 1984.
- Spinoza, *Törebilim*. Aziz Yardımlı (Çev.). İdea Yayınları. İstanbul. 2009.
- Spinoza, *On the Improvement of the Understanding*. R. H. M. Elwes (Çev. ve Der.). Dover Pub. New York. 1955.
- Spinoza, *The Ethics*. R. H. M. Elwes. (Çev. ve Der.). Dover Pub: New York. 1955.
- Spinoza, *Correspondence*. R. H. M. Elwes. (Çev ve Der.). Dover Pub: New York. 1955.
- Hegel, *Lectures on Philosophy of History*, Vol III. (Çev. E.S. Haldane). University of Nebreska Press. 1995.